

личними промыслами, охотою, сбором мёда, ловлей птиц и рыб. За охоту в чужих владениях устанавливались штрафы и компенсація за убитых зверей.

Литература

1. Музиченко П. Захист лісів та мисливських угідь у нормах статутів Великого князівства Литовського // Українське право. — 2008. — Чис. 1. — С. 34–41.
2. Музиченко П. П. Звичай як джерело права в українських землях у XIV–XVI століттях // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 1998. — № 1. — С. 10–16.
3. Гепсерук С. А. Ліси України. — Л.: Паук. т-во ім. Т.Г. Шевченка, 2002. — 496 с.
4. Рубаник В. С. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року: Історико-правове дослідження. — Х.: Легас, 2002. — 344 с.
5. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кп. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пашькова. — О., 2003. — Кп. 2. — 568 с.
6. Блашца А. В., Ващук Д. П. Інститут «старовини» й «повипи» в правах та екопомічних джерелах Великого князівства Литовського (друга половина XV–XVI ст.) // Український історичний журнал. — 2006. — № 2. — С. 11–33.
7. Сипякевич І., Соловій І., Дейська А. Лісове господарство України в XXI ст.: сценарії розвитку // Економіка України. — 2007. — № 9. — С. 72–81.

Анотація

Киндюк В. В. Охорона лісів за Статутом Великого князівства Литовського 1588 року. — Стаття.

У статті досліджується проблема правової охорони лісів у Великому князівстві Литовському. Розглядаються і аналізуються лісові норми Статуту Великого князівства Литовського 1588 року.

Ключові слова: охорона природи, охорона лісів, Велике князівство Литовське, Статут Великого князівства Литовського 1588 року.

Summary

Kindyuk V. V. A guard of the forests in Statuts of Grand Duchy of Lithuania 1588. — Article.

In the article the problem of legal safeguard of the forests is probed in the Grand Duchy of Lithuania. The forest norms of the Statut of the Grand Duchy of Lithuania of 1588 are examined and analysed.

Keywords: conservancy, guard of the forests, Grand Duchy of Lithuania, Statuts of Grand Duchy of Lithuania 1588.

УДК 340.15(474.5):340(477.4)“15/16”

В. І. Форманюк

ЛИТОВСЬКІ СТАТУТИ ЯК ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ XVI–XVII СТ.

В історико-юридичній літературі останнім часом неодноразово піднімали питання, пов'язані з вивченням особливостей становлення національного права, його джерел, їх формоутворюючих атрибутів.

Ця проблема вивчалась у роботах З. І. Боярської, В. В. Жук, В. С. Кульчицького, Р. М. Лащенко, П. П. Музиченка, М. І. Настюка, О. В. Сокальської, Б. Й. Тищика [1–9].

Разом з тим до цього часу недостатньо повно розкриті проблеми, пов'язані з історичними факторами, які мали важливе значення в становленні національного права на українських землях протягом тривалого періоду, розвитку властивих йому рис, починаючи з Київської Русі до часів Литовсько-Руського князівства.

У цьому сенсі О. В. Сокальська переконливо вказує на те, «що литовсько-українське право в Україні тривалий час залишалось поза увагою дослідників. У вітчизняній історіографії скалися різні погляди й точки зору на сам характер литовської експансії, природу та сутність Литовсько-Руської держави. Дослідження, що проводились у Литві, переважно висвітлювали роль Литовських Статутів у праві Великого князівства Литовського і звичайно ж не розглядали питання національних, зокрема українських, витоків права Литовсько-Руської держави». І, таким чином, робиться висновок про те, що литовсько-руське право не стало складовою частиною історичних досліджень «українського права, як національного феномена» [8].

Наукова новизна викладення полягає в притягненні нових методологічних дослідницьких прийомів, які дозволяють в іншому ракурсі уявити вирішення проблеми визначення елементів національної правової системи. Для цього пропонується використовувати категорію «історико-правової гарантованості» та її пізнавальні функції.

Мета статті полягає у виявленні правових підстав, у ролі яких виступають «історико-правові гарантії» формування національного права.

У спеціальній літературі аналіз правової «гарантованості», як правило, йде перед намаганням його розгляду з позиції етимолого-філологічного змісту. Як справедливо зазначається, від цього залежить «повноправність» його юридичного змісту. Під гарантіями розуміються: заходи, за допомогою яких здійснюється забезпечення будь-чого; умови, засоби, прийоми та методи, способи дій [9–12] і т.п.

Однак, на наш погляд, такий первинний підхід, з позиції потреб сучасного історико-правового наукознавства, є вже недостатнім, тому що він не в змозі відобразити суть історико-правової «гарантованості» як самостійного соціального явища (феномена). Це потребує додаткової, уточнюючої аргументації. На нашу думку, потрібно виходити з інших методологічних передумов, які допомагають розкрити призначення, функцію історико-правової «гарантованості».

Логіку розвитку історичного процесу постійно супроводжує формуюча ієрархія соціальних цінностей, від функціонування яких залежить його якість, розвиток у ньому прогресивних та регресивних тенденцій. Все те, що повинно допомагати ефективному формуванню таких цінностей, як національне право, і повинно відноситись до соціального феномена «історико-правової гарантованості».

Тому, на наш погляд, юридичну природу «історико-правової гарантованості» процесу формування системи національного права буде становити сукупність таких самостійних за походженням, але взаємопов'язаних явищ:

- 1) об'єктивне соціальне джерело, основа зародження тих явищ, які обумов-

люють можливість функціонування такої соціальної цінності, як національне право на українських землях;

- 2) способи та умови його формування;
- 3) механізм інформативного визначення елементів національного права в суспільстві;
- 4) основні джерела та інститути національного права;
- 5) правові явища, які характеризують наступність розвитку національного права.

Підводячи теоретичну конструкцію «історико-правової гарантованості» під історичну ситуацію, яка супроводжує процес формування національного права на українських землях, потрібно зазначити таке.

До об'єктивних соціальних джерел, які обумовлюють можливість функціонування та подальшого формування національного права на українських землях, потрібно віднести такі фактори.

Політичний фактор пов'язувався з тим, що «з припиненням існування Української держави часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства переважна більшість українських земель увійшла до складу Великого князівства Литовського» [4], що дало змогу уникнути цілком передбаченої татаро-монгольської експансії.

Традиційний фактор характеризувався толерантністю в економічних відносинах, взаємозбагаченням культурних та релігійних цінностей. Так, А. Павлов вказував на те, що «українські, білоруські і частково російські землі становили близько 90 % території Великого князівства Литовського і тому зрозумілою стала трансформація литовської меншості у бік руських традицій і руського (українського) права. Почалося поступове зближення литовської та східно-слов'янської еліт, об'єднання економічного і торгового простору колишньої Київської Русі і Литовської держави... литовські володарі послідовно переймали правові, адміністративні та культурні надбання Русі, визнавали пріоритетність руської мови та православної релігії» [7].

Важливим була і та обставина, що «...більшість українських земель добровільно увійшла до складу Литви... східно-слов'янські традиції з високим рівнем культури, релігії, права мали великий вплив на суспільно-політичний розвиток Великого князівства Литовського» [2].

Державно-правовий фактор був пов'язаний з тим, що «державний устрій Литовського князівства багато в чому був схожий на устрій Київської Русі. На чолі держави стояв великий князь, який уособлював законодавчу, виконавчу і судову владу. Місцева адміністрація складалася з удільних князівств, а через деякий час — з державних намісників» [4]. А також і те, що до Речі Посполитої Литовсько-Руська держава увійшла з самостійно сформованими правовими інститутами... під впливом давнього українського права Литва не тільки встигла істотно просунути вперед у правовому відношенні, а й зафіксувати це у формі писаних Литовських Статутів [8].

Таким чином, потрібно погодитись з Л. Коваленко, що «український народ у своєму поступовому розвитку йшов більш-менш визначеним шляхом, вияв-

ляючи в своїй правовій творчості притаманні йому особливі національні риси, що впливали на формування правових ідей» [4].

Економіко-правовий фактор проявив себе в тому, що «Литовський Статут та Магдебурзьке право, на базі яких розвивались зарубіжна торгівельна й митна справа у Києві і Подніпров'ї за часів Литовської держави, глибоко вплинули на розвиток економіки українських земель, стимулювали поширення зв'язків Київщини з багатьма державами світу» [7]. Це також підтверджується подальшими висновками А. Павлова, який, виходячи з досліджень М. Грушевського, І. Крип'якевича, П. Толочка, польських правознавців та істориків Р. Рибарського, А. Дзюбінського, а також з архівних матеріалів, свідчить, що «Київ за часів Литовської держави був значним транзитним центром, своєрідним перехрестям торговельних шляхів між Росією, Прибалтикою і Скандинавією, з одного боку, і Туреччиною та країнами Близького Сходу — з іншого. Розвиткові товаропотоків через Київ сприяли опрацьоване київським магістратом складське право, митна політика Великого князівства Литовського, яка була викладена у Першому і Другому Литовському Статуті» [4].

До елементів «історико-правової гарантованості», характеризуючих способи та умови формування національного права потрібно віднести той факт, що в Литовських Статутах (1529, 1566, 1568) знайшли відображення як норми староукраїнського права періода Київської Русі, так і нові, обумовлені впливом інших держав на правовий розвиток українських земель [2].

Суттєвим для вивчаємої проблеми є направленість правової політики Литовської держави: «Литовська держава, поширивши свій суверенітет на українські землі, фактично зберегла всі правові інститути Київської Русі. Більш того, давньоукраїнське право стало юридичною основою литовських земських статутів, судєбників. Те право, що діяло в Литві, з давніх часів називалося руським» [8].

Більш того, в історико-юридичній літературі встановлюється думка про взаємопозитивний вплив національних систем литовського і давньоруського права. На питання, чи зберегло право Великого князівства Литовського свої давньоукраїнські витоки, відповідь є однозначною: «Щодо литовського права, то воно, в свою чергу, зазнало істотного впливу давньоукраїнського права» [8].

До механізму інформативного визначення національного права як елемента «історико-правової гарантійності» треба віднести те, що «характерною рисою Статута 1529 р. було те, що він був зводом законів на основі кодифікації місцевого права та був викладений на давньоруській мові, зрозумілій для більшості населення Литовсько-Руської держави» [2].

До того ж «власне в Литві й на українських землях, які входили до її складу, діяло одне і те ж право — руське, яке також називали земським, посполитим. Це право мало головним своїм джерелом й ту ж «старовину» — земські звичаї, що вказували на «Руську правду» як на законодавство, що діє із старовини» [8].

Важливою була інформативна послідовність у формальному визначенні права: від правового давньоруського звичаю до привілеїв, потім до законів та жалув-

ваних грамот: «грамоти, що мали законодавчий характер... називались у Литовсько-Руській державі... привілеями». Привілеї були головною формою розвитку литовсько-руського права до тих пір, доки зміст різноманітних привілеїв не претворився на загальний закон. Ця форма закону мала дуже широке застосування в Литовсько-Руській державі: в формі привілеїв видавались не одні тільки закони партикулярні, а й загалом різноманітні жалуванні грамоти» [8].

Однак давньоруський правовий звичай тривалий час не створював конкуренцію литовським законам, а діяв паралельно з ними: «Перший Литовський Статут (1529 р.), проголошуючий верховенство писаного закону, також не зміг витіснити із практики правовий звичай. Законодавець надав суддям право, якщо трапиться який-небудь випадок, що не знаходить вирішення в законі, керуватись старим звичаєм (розділ IV, арт. 1, 6, 37)» [8].

До основних джерел національного права, як елемента «історико-правової гарантійності», в першу чергу треба віднести звичаєве право: «У багатьох випадках закон черпає свої визначення зі звичаєвого права; звичай конкурує з законом, нерідко доповнює, а іноді, навіть, виправляє окремі положення закону. У найдавніші часи значення права як обов'язкової загальної норми визнається передусім за правовим звичаєм; правом вважається те, що освячено виконанням. Це первинне бачення ще існує і в XVI ст. Визнання за володарем здатності творити право — явище вторинне, воно виникає на очах історії і розвивається досить повільно» [8].

Наступним, у силу історичної давності, важливим інститутом національного права є інститут судочинства: «До XIV ст. суди і процесуальне право розвивалося подібно до суду і процесу Київської Русі...: Великокнязівський суд; територіальні суди — обласні суди намісники; домінальні суди — суди магнатів та шляхти над селянством; копні, гродські суди — подібні до обцинних судів Київської Русі. Копними їх називали тому, що люди сходились на них «копою», гуртом. Це були найдавніші суди. Вони характеризували вічевий принцип особистої участі, а не представництва. На суд скликалися вотчинники, козаки і мужики, тобто глави самостійних господарств. Судовий процес ґрунтувався на законах права. Потерпілі самі проводили попередні розслідування і потім керували всіма діями щодо судового процесу» [4].

Історична практика свідчила про, «з одного боку, довготривалу чинність звичаю у правовому житті, а з другого — формування у Великому князівстві Литовському судового прецеденту. Визнання чи невизнання норм звичаєвого права здійснювалося не законом, а судом. Отже, звичай спочатку санкціонується судом і лише після цього стає юридичною нормою».

Одним із суспільних явищ литовського судочинства було те, що саме завдяки укладенню Статутам на початку XVI ст. відбулося становлення «професійної» адвокатури — представництва та захисту чужих справ у суді» [8].

До історико-правових гарантійних фактів, які свідчать про наступність у розвитку національного права, слід віднести те, що «правовою ознакою Литовської держави тривалий час була Руська Правда держави Київська Русь, складена ще за Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха» [4].

Автор підкреслює, що «...в перші століття існування Литовського князівства панувало «руське право», яке було сформовано на основі Руської Правди. Державні урядовці та суди покликалися на старовину та звичай. Це було звичаєве право, що зародилося з давніх звичаїв і було продуктом поступового зростання із глибини народного духу» [4].

Перші фундаментальні кодифікаційні роботи були пов'язані з Литовським Статутом в 1529 р., який «замінив звичай на закон і висунув на перше місце значення писаного права. В ньому було покладено норми, напрацьовані адміністративною та судовою практикою на базі звичаєвого права України, Литви, Білорусії... IV–V розділ норм шлюбно-сімейного та спадкового права; VI — процесуального; в VII — кримінального; VIII — земельного; IX — лісового та мисливського; X — цивільного; XI — XIII — кримінального та процесуального. Цей Статут став зводом законів на основі кодифікації місцевого права» [4].

Інститут шлюбно-сімейних відносин також регулювався в Литовському Статуті нормами, які «склалися ще в Київській Русі... і були дійсними, практично, до половини XIX ст. ...» [2].

З позиції історичного розвитку національного права слід, безумовно, погодитись з О. В. Сокальською в тому, що «право Литовської Русі стоїть на межі руського і західноєвропейського, являє собою особливу пізнішу епоху свого розвитку, витоків права руського, литовського, польського і німецького» [8].

Відмічаючи історичну цінність наступності в правозастосовчій практиці, Л. Коваленко підкреслює: «...Литовський Статут зокрема, литовське право було унікальним через те, що, зародившись в XIV ст., становило сукупність юридичних норм, якими протягом наступних п'яти століть керувалася значна частина українського народу. Це право сформувало цілу низку суспільних явищ, яким судилося пізніше відіграти величезну роль в житті українського народу. Завдяки литовському праву відбулося становлення українського права та судочинства. Литовські Статути на цілі століття пережили Велике князівство Литовське, стали національним правом Лівобережної та Правобережної України й були чинними до початку XIX ст.» [4].

Характеризуючи юридичну природу національного права, закладеного в Литовських Статутах (XVI–XII ст.), О. В. Сокальська вважає, що «є всі підстави стверджувати, що литовське право цього періоду правомірно називати литовсько-руським і таким, що є складовою частиною історичної генези юридичної думки литовського, білоруського та українського народів. Вплив правового звичаю останнього на право Литовсько-Руської держави був визначальним. Прийнявши політичний протекторат, український народ вніс у правове, культурне і політичне життя свої національні надбання, в тому числі юридичні» [8].

Отже, категорія «історико-правові гарантії» відіграє суттєву методологічну роль у процесі будь-якого історичного дослідження, дозволяє акцентувати увагу на соціальні фактори, забезпечуючи позитивність у розвитку, становленні правових явищ.

Відносно процесу особливостей формування національного права на українських землях до феномена «історично-правової гарантованості» слід віднести:

1) позитивну направленість об'єктивних економіко-політичних, державно-правових, церковно-конфесійних факторів, допомагаючи формуванню Литовсько-Російського державного навчання на українських землях у результаті розпаду Стародавньої Київської Русі;

2) забезпечуючи історичну наступність у розвитку староруського права в трьох кодифікаціях Литовського Статуту (1529, 1566, 1588), зокрема, у сферах: звичаєвого, митного, цивільного права (вотчинних, землевласницьких відносин), шлюбно-сімейного законодавства, судочинства (копний суд, закладенні основ правозахисної адвокатської діяльності), адміністративно-територіального устрою.

Все сказане переконливо свідчить про наступність ряду суттєвих елементів національної правової системи, що склалися на українських землях (X–XIII ст.) і одержали достатньо своєчасний розвиток у Литовських Статутах (XVI–XVII ст.), «виконавши» роль їх «історико-правової гарантійності».

Література

1. Боярська З. І. Історія держави і права України: Навч.-метод. посібник. — К., 2001.
2. Жук В. В. Литовские Статуты как памятники украинского законодательства // Стаповлення правової держави в Україні: Проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання. — 2001. — Вып. 4. — С. 4–8.
3. Кульчицкий В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. — Л., 1996.
4. Коваленко Л. Право Великого князівства Литовського та його вплив на становлення українського права // Юридична Україна. — 2004. — С. 91–95.
5. Лашенко Р. М. Лекції по історії українського права. — К., 1998.
6. Музиченко П. Історія держави і права України. — О., 1997.
7. Павлов А. Литовський Статут та Магдебурзьке право: їх роль у розвитку торгівлі і митної справи на Київщині (XV–XVII ст.) // Право України. — 2003. — № 6. — С. 144–148.
8. Сокальська О. В. Історична генеза литовсько-українського права // Держава і право. Юридичні і політичні науки. — 2001. — № 10. — С. 122–132.
9. Витрук П. В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны советских граждан // Правоведение. — 1964. — № 4. — С. 26–30.
10. Ожegov С. И. Словарь русского языка. — М., 1953. — 840 с.
11. Пересулько В. С. Юридичні гарантії при укладенні трудового договору: Дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2000 — 185 с.
12. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. П. Ушакова — М., 1935. — Т. 1. — С. 783.

Анотація

Форманюк В. І. Литовські статуты як правові гарантії формування системи національного права на Правобережній Україні XVI–XVII ст. — Стаття.

У статті характеризується процес формування системи національного права на Правобережній Україні у XVI–XVII ст. Статуты Великого князівства Литовського розглядаються як правові гарантії цього процесу.

Ключові слова: історико-юридичні гарантії; правові традиції; національне право; об'єктивні соціальні джерела юридичних гарантії; механізм інформативного визначення права.

Summary

Formanyuk V. I. Lithuanian Statuts as legal guarantees of forming of the system of national law on to Right-bank Ukraine of XVI–XVII of centuries. — Article.

In the article the process of forming of the system of national law is characterized on to Right-bank Ukraine in XVI–XVII centuries. Statuts of Grand Duchy of Lithuania examined as legal guarantees of this process.

Keywords: historical-law guarantees; legal traditions; national law; objective social sources of legal guarantees; mechanism of informing decision of law.